

ЗАГАЛЬНОСОЦІАЛЬНІ ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ, ПОВ'ЯЗАНИМ З КОРУПЦІЄЮ

GENERAL SOCIAL MEASURES TO PREVENT CRIMINAL OFFENSES RELATED TO CORRUPTION

Никифорова Н.А., головний спеціаліст Управління з питань осіб, зниклих безвісти за особливих обставин

*Секретаріат Уповноваженого з питань осіб, зниклих безвісти за особливих обставин
Міністерства внутрішніх справ України,
аспірант наукової лабораторії з проблем протидії злочинності
Національна академія внутрішніх справ*

Роботу присвячено дослідженню загальносоціальних заходів запобігання кримінальним правопорушенням, пов'язаним з корупцією.

За результатами дослідження системи загальносоціального запобігання кримінальним правопорушенням, пов'язаним з корупцією, встановлено, що важливими її елементами є заходи в різних сферах суспільного життя, зокрема: соціально-економічні (протидія тінізації економіки, оптимізація механізму державного регулювання оплати праці); суспільно-політичні (закінчення збройного конфлікту в Україні); культурно-виховні (підвищення рівня правової освіти населення та правового виховання; розроблення державних програм з формування антикримінальної культури та антикорупційної свідомості населення; проведення роз'яснювальної роботи); технічні (модернізація та оптимізація роботи Єдиного державного реєстру декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування); правові (удосконалення чинного законодавства, у тому числі удосконалення нормативного регулювання проведення конкурсних відборів на заміщення посад; розвиток громадянських інституцій; дотримання чіткої послідовності в процесі реалізації антикорупційної політики; встановлення ефективного парламентського контролю за діяльністю вищих посадових осіб органів державної влади).

Реалізація зазначених заходів сприятиме реальному зниженню рівня не лише таких деліктів як неподання декларацій та декларування недостовірної інформації, але й власне корупційних кримінальних правопорушень.

Ключові слова: корупція, кримінальні правопорушення, пов'язані з корупцією, декларування недостовірної інформації, декларація особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, неподання декларації, загальносоціальні заходи запобігання.

The work is devoted to the study of general social measures to prevent criminal offenses related to corruption.

According to the results of the study of the system of general social prevention of criminal offenses related to corruption, it was established that its important elements are measures in various spheres of social life, in particular: socio-economic (counteraction to the shadowing of the economy, optimization of the mechanism of state regulation of labor remuneration); socio-political (the end of the armed conflict in Ukraine); cultural and educational (increasing the level of legal education of the population and legal education; development of state programs for the formation of anti-criminal culture and anti-corruption awareness of the population; conducting explanatory work); technical (modernization and optimization of the Unified State Register of declarations of persons authorized to perform functions of the state or local self-government); legal (improvement of current legislation, including improvement of normative regulation of competitive selections for filling positions; development of civil institutions; observance of a clear sequence in the process of implementing anti-corruption policy; establishment of effective parliamentary control over the activities of senior officials of state authorities).

The implementation of the mentioned measures will contribute to a real reduction in the level of not only such crimes as non-submission of declarations and declaration of false information, but also actual corruption criminal offenses.

Key words: corruption, criminal offenses related to corruption, declaration of false information, declaration of a person authorized to perform the functions of the state or local self-government, failure to submit a declaration, social prevention measures.

Постановка проблеми. Необхідність здійснення наукових пошуків, присвячених заходам запобігання корупції як одній з найгостріших проблем сучасності, не викликає сумнівів. Особливої значимості такі кримінологічні дослідження набули з початком повномасштабного російського вторгнення в Україну, адже в умовах війни корупція становить безпосередню загрозу безпеці національній державності. У цьому зв'язку визначення загальносоціальних заходів запобігання кримінальним правопорушенням, пов'язаним з корупцією, з огляду на необхідність мінімізації намагань суб'єктів декларування приховати свої матеріальні активи, є актуальним як для розвитку науки кримінології, так і для практики нормотворення та правозастосування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед вчених, які внесли свій вагомий внесок у дослідження заходів запобігання злочинності, треба виділити таких науковців, як О. М. Бандурка, Ю. В. Баулін, І. Г. Богатирьов, В. І. Борисов, А. А. Вознюк, В. В. Голіна, І. М. Даньшин, Т. А. Денисова, О. М. Джужа, А. П. Закалюк, А. Ф. Зелінський, О. Г. Кальман, М. Й. Коржанський, О. М. Костенко, О. М. Литвак, О. М. Литвинов, С. Я. Лихова, М. І. Мельник, В. О. Навроцький, В. П. Тихий, П. Л. Фріс та багатьох інших. Проте, не зважаючи на велику кількість праць, присвячених проблемам запобігання злочинності, у тому

числі корупційної, питання заходів запобігання кримінальним правопорушенням, пов'язаним з корупцією, ґрунтовно не розглядалися, а тому потребують додаткових зусиль.

Метою статті є формування пропозиції щодо удосконалення системи загальносоціальних заходів запобігання кримінальним правопорушенням, пов'язаним з корупцією.

Виклад основного матеріалу. Запобігання злочинності, на думку вітчизняного вченого кримінолога А. Ф. Зелінського, являє собою систему заходів, які застосовуються суспільством з метою стримання зростання злочинності та, по можливості, зниження її реального рівня шляхом усунення та нейтралізації причин та умов, що їй сприяють, а також припинення та запобігання конкретним кримінальним правопорушенням [1, с. 140]. Як зауважує А. Ф. Вознюк запобігання суспільно небезпечним діянням – це діяльність фізичних та юридичних осіб, спрямована на профілактику, відвернення та припинення суспільно небезпечних діянь. Запобігання суспільно небезпечним діянням повинне мати тричленну структуру і охоплювати:

- 1) профілактику – усунення причин і умов їх учинення;
- 2) відвернення – недопущення суспільно небезпечних діянь особами, у яких виник умисел, однак вони не вчинили жодних підготовчих дій;

3) припинення – зупинення (переривання) тих суспільно небезпечних діянь, що вже розпочалися, але ще не завершилися – готування, замаху, а також продовжуваного і триваючого злочинів. Припинення злочину – це недопущення доведення його до кінця чи настання його суспільно небезпечних наслідків [2, с. 159–160].

Для запобігання кримінально протиправній діяльності необхідно реалізовувати комплекс соціально-економічних, політичних, організаційно-управлінських, виховних, технічних, правових та інших заходів. Кримінальні правопорушення, пов'язані з корупцією, не є виключенням цьому. Лише при застосуванні комплексу заходів можна сподіватись на належну антикорупційну поведінку суб'єкта декларування.

Передусім заслуговують на увагу заходи запобігання досліджуваним делітам на загальносоціальному рівні. Загальносоціальні заходи запобігання злочинам слушно визначають як сукупність ефективних заходів соціально-економічного, правового, ідеологічного, організаційно-управлінського, культурно-виховного змісту, спрямованих на подальший розвиток та вдосконалення суспільних відносин й усунення чи нейтралізацію детермінант злочинності [3, с. 111–117].

Серед заходів загального рівня особливе значення мають соціально-економічні заходи, тому першочерговим кроком має бути підвищення рівня життя людей, що потребує проведення відповідних реформ [4, с. 104]. Дійсно, саме *соціально-економічні заходи* є основою ефективної державної політики із запобігання корупції загалом та кримінальним правопорушенням, пов'язаним з корупцією, зокрема. Йдеться про зміцнення економіки, у тому числі шляхом протидії тіньовій економіці держави, встановлення конкурентної заробітної плати за працю тощо. Очевидно, що високе фіскальне навантаження на бізнес, неефективні й негнучкі видатки, а також непрозорість державних фінансів зумовлюють тінізацію економіки та підвищення рівня корупції. Отже, підґрунтям успішного загальносоціального запобігання кримінальним правопорушенням, пов'язаним з корупцією, є насамперед сталій економічний розвиток, формування базових передумов економічного росту через утримання низького рівня інфляції та створення стійкої фінансової системи.

До основних заходів запобігання кримінальним правопорушенням, пов'язаним з корупцією, соціально-економічного спрямування насамперед можна віднести: 1) посилення фінансової й фіскальної дисципліни (посилення фінансового контролю за цільовим і ефективним використанням бюджетних коштів, унеможливлення корупційної практики у сфері держзакупівель); 2) підвищення ефективності державних видатків; 3) підвищення прозорості державних фінансів (щомісячне оприлюднення інформації про стан виконання бюджету й позабюджетних фондів в мережі Інтернет; розширення інформації, що подається під час прийняття бюджету й разом з річним звітом про його виконання); 4) поліпшення управління державними фінансами [5, с. 49]. Неостанню роль у таких соціально-економічних заходах відіграє механізм державного регулювання оплати праці. Він базується на співвідношенні таких складових, як мінімальна заробітна плата, граничні розміри її зростання у період інфляції, податкова політика; загальний порядок індексації доходів, форми і системи оплати праці тощо; розміри тарифних ставок і окладів, доплат та надбавок; середня заробітна плата [6]. Забезпечення належної заробітної плати є дієвим заходом загальносоціального запобігання корупційним та пов'язаним з корупцією кримінальним правопорушенням, адже як відомо, гідна оплата праці працівників зменшує стимул до вчинення корупційних діянь, зокрема отримання неправомірної вигоди, незаконного збагачення, і як результат – порушення вимог фінансового контролю, пов'язаних з декларуванням. Однак встановлення належ-

ної матеріальної винагороди за виконання професійних обов'язків – не єдина передумова формування чесного, компетентного і дисциплінованого апарату. До таких умов можна також віднести: дотримання принципу відбору і просування кадрів на основі об'єктивної оцінки їх професійної придатності, стабільність правових норм, які регламентують відносини, пов'язані з просуванням особи по кар'єрних сходах (у службовій або іншій діяльності), надання соціального пакету, а також моральних винагород за результатами виконання професійних обов'язків. Це дає особі можливість планувати кар'єру, підвищувати свою кваліфікацію, створювати позитивний імідж як для себе особисто, так і для місця роботи в цілому [7, с. 41–42].

Наступний вид загальносоціальних заходів запобігання кримінальним правопорушенням, пов'язаним з корупцією, на яких слід зосередити увагу – це *суспільно-політичні заходи*. Вчені-кримінологи відзначають, що нині загальносоціальний рівень запобігання злочинності значною мірою ослаблений через наявність різних негативних соціально-економічних та політичних процесів, які ускладнюють життєдіяльність членів суспільства [8, с. 53–54]. Безсумнівно, війна в Україні ще більше погіршує ситуацію – знижує економічне зростання, сприяє тінізації економіки, сповільнює процеси реформ, зокрема антикорупційних, перешкоджає успішній реалізації антикорупційної державної політики у цілому. Отже, одним із найпріоритетніших суспільно-політичних заходів запобігання є закінчення збройного конфлікту в Україні, який як відзначають вчені є міжнародним та триває з лютого 2014 р. [9, с. 57; 10, с. 23].

Як відомо, з початком повномасштабного вторгнення Президент України підписав Закон України «Про захист інтересів суб'єктів подання звітності та інших документів у період дії воєнного стану або стану війни» від 03 березня 2022 року [11], яким було відтерміновано строк подання фізичними особами документів, подання яких вимагається відповідно до норм чинного законодавства в документальній та/або електронній формі, на строк до трьох місяців після припинення чи скасування воєнного стану або стану війни за весь період обов'язку подати документи. До жовтня 2023 року обов'язку декларування не було встановлено, але таке право цілком реально було реалізувати на добровільній основі. Водночас міжнародні організації, зокрема Міжнародний валютний фонд (IMF), Група з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF), Transparency International (TI) та інші, очікували від нашої країни відновлення кампанії декларування. Адже, як очевидно, її відсутність породжувала негативні наслідки для антикорупційної політики держави, гальмуючи процес інтеграції України до Європейського Союзу. Зрештою прийняттям Закону України від 20 вересня 2023 року № 3384-IX обов'язки декларування повернуто [12]. До речі, цим Законом, як видається у рамках адаптації до воєнних реалій, визначено перелік товарів, які не підлягають декларуванню відповідними суб'єктами, приміром, засоби індивідуального захисту, дрони, індивідуальні засоби спостереження та розвідки, вогнепальна зброя тощо, отримані військовослужбовцями під час дії правового режиму воєнного стану.

Не менш важливим видом загальносоціальних заходів запобігання кримінальним правопорушенням, пов'язаним з корупцією, є *культурно-виховні заходи*.

Досліджуючи культурно-психологічні фактори виникнення корупційної злочинності, вчені-кримінологи виділяють такі: а) зорієнтованість значної частини населення на протиправне вирішення життєвих питань, внаслідок чого корупція із соціальної аномалії перетворюється у правило поведінки; б) низька психологічна готовність громадян до протидії корупції та відсутність належного механізму залучення громадян до здійснення соціального контролю за діяльністю служ-

бових осіб органів влади та місцевого самоврядування; в) корислива спрямованість багатьох державних службовців, що призводить до порушення закону, норм моралі та професійної етики; г) моральна деформація частини керівників, яка проявляється як у вчиненні ними злочинів, так і в поблагливого ставленні до корупційних діянь з боку підлеглих (кругова порука) [13, с. 424–425]. Отже, культурно-виховні заходи запобігання мають бути направлені на зміну правосвідомості населення, зміну ставлення до корупційних проявів як з боку державних службовців, депутатів, суддів та інших суб'єктів декларування, так і пересічних громадян. Зазвичай джерело наших стандартів є впливом зовнішніх чинників.

Модель поведінки та її запозичення може прийти до нас від наших батьків, ідейних лідерів, безпосередніх керівників, або від звичайних пересічних громадян, які на нас впливають, формуючи нашу правосвідомість та світогляд. Погоджуємося з позицією В. Д. Гвоздецького, який застерігає вважати особу, що стає на шлях вчинення корупційних правопорушень, так би мовити, скорумпованою від природи. Стане чи не стане особа на шлях вчинення корупційних правопорушень залежить від того, в якій суспільній атмосфері вона виросла, який психологічний клімат панував навколо неї, які вчинки визнавалися аморальними, а які з боку моралі заохочувались. Мова йде про суспільну свідомість, в якій фокусується багато аспектів суспільного життя, у тому числі відношення громадян до закону і їх реакція на корупційні правопорушення. Отже, одним із стратегічних напрямів запобігання корупції є захист громадської свідомості від корупційного впливу, який, зокрема, включає збереження моральних цінностей та зростання суспільної свідомості [14, с. 141]. Культурно-виховні заходи, на наше переконання, мають включати підвищення рівня правової освіти населення та правового виховання через впровадження сучасних форм і методів профілактики, розроблення інформаційно-довідкових та культурно-виховних програм, зокрема, розроблення та прийняття в Україні державних програм з формування антикримінальної культури та антикорупційної свідомості населення; курсів та лекцій з моральної етики для держслужбовців, підготовки і видання посібників і монографій з питань запобігання кримінальним правопорушенням, пов'язаними з корупцією. Позитивним кроком буде інтенсифікація роз'яснювальної роботи серед населення уповноважених органів та організацій, насамперед Національним агентством з питань запобігання корупції, щодо функціонування інституту викривачів корупції як одного із ефективних запобіжників, який впливає на зменшення корупційних практик.

Важливо звернути увагу на *технічні заходи*, які забезпечують автоматизацію визначених законодавством процесів діяльності уповноважених суб'єктів. Зокрема, мова йде про модернізацію та оптимізацію роботи Єдиного державного реєстру декларацій осіб, уповноважених на

виконання функцій держави або місцевого самоврядування (далі – Реєстр), держателем якого є Національне агентство. Робота цього Реєстру має бути максимально спрощеною та передбачуваною, чому б сприяла повна автоматизація наповнення відомостей під час подання декларації.

Аналіз системи загальносоціальних заходів запобігання кримінальним правопорушенням, пов'язаним з корупцією, буде неповним без розгляду правових заходів. Отже, пропонуємо такі *правові заходи* запобігання кримінальним правопорушенням, пов'язаним з корупцією: удосконалення чинного законодавства (кримінального, кримінального процесуального, адміністративного, цивільного та ін.), яке має передбачати цілісну систему заходів запобігання корупції, у тому числі удосконалення нормативного регулювання проведення конкурсних відборів кандидатур на заміщення посад відповідних суб'єктів декларування; розвиток політичної структури та свідомості суспільства, передусім його громадянських інституцій; дотримання чіткої послідовності в процесі реалізації антикорупційної політики, результатом чого має бути утвердження в суспільстві позиції про невідворотність покарання за вчинення корупційних діянь; встановлення ефективного парламентського контролю за діяльністю вищих посадових осіб органів державної влади тощо.

Висновки. За результатами дослідження системи загальносоціального запобігання кримінальним правопорушенням, пов'язаним з корупцією, встановлено, що важливими її елементами є заходи в різних сферах суспільного життя, зокрема: соціально-економічні (протидія тінізації економіки, оптимізація механізму державного регулювання оплати праці); суспільно-політичні (закінчення збройного конфлікту в Україні); культурно-виховні (підвищення рівня правової освіти населення та правового виховання; розроблення державних програм з формування антикримінальної культури та антикорупційної свідомості населення; проведення роз'яснювальної роботи); технічні (модернізація та оптимізація роботи Єдиного державного реєстру декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування); правові (удосконалення чинного законодавства, у тому числі удосконалення нормативного регулювання проведення конкурсних відборів на заміщення посад; розвиток громадянських інституцій; дотримання чіткої послідовності в процесі реалізації антикорупційної політики; встановлення ефективного парламентського контролю за діяльністю вищих посадових осіб органів державної влади).

Значна частина цих заходів має вагомий вплив на запобігання не лише кримінальним правопорушенням, пов'язаним з корупцією, але й власне кримінально та адміністративно караним корупційним деліктам. Тому в основі запобігання декларуванню недостовірної інформації чи неподання декларації передусім заходи запобігання корупційним правопорушенням.

ЛІТЕРАТУРА

1. Зелінський А. Ф. Кримінологія : курс лекцій. Харків, 1996. 260 с.
2. Вознюк А. А. Концептуальні засади запобігання суспільно небезпечним діям. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2016. № 2 (99). С. 156–165.
3. Литвинов О. М. Загальносоціальний вектор у механізмі протидії злочинності та фактори, що його обумовлюють. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2008. Вип. 41. С. 111–117.
4. Вознюк А. А., В. С. Щирська. Запобігання організації або утриманню місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів : монографія. Київ : Освіта України, 2017. 184 с.
5. Антикорупційна політика в Україні: Навчально-методичний посібник / [В.І. Вольний, О.Т. Івашук, Р.П. Олійничук та ін.]. Тернопіль : ТНЕУ. 2013. 241 с.
6. Машевська А. А. Зарубіжний досвід використання системи праці та мотивації працівників підприємства. *Ефективна економіка*. 2022. № 4. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=10175>. DOI: 10.32702/2307-2105-2022.4.152
7. Дейнека О. Г., Дзядук Г. О. Антикорупційна діяльність у сфері публічного управління та адміністрування : конспект лекцій. Харків : УкрДУЗТ, 2022. 51 с.
8. Кримінологія : підручник / за заг. ред. В.В. Чернея, О.М. Джужі. Київ : ФОРМ-Маслаков, 2020. 612 с.
9. Вознюк А. А., Жук І. В. Порушення законів і звичаїв війни: безпосередні об'єкти, предмети та потерпілі від злочину. Загальні положення «jus in bello». *Вісник Луцького державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. Вип. 4 (100). С. 57–74. DOI: <https://doi.org/10.33766/2524-0323.100.57-74>. URL: <https://lhbbulletin.dnuvs.ukr.edu/index.php/main/article/view/33>

10. Вознюк А. А. Проблеми притягнення до кримінальної відповідальності за воєнні та інші злочини, вчинені представниками держави-агресора, в Україні. *Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення* [Текст] : матеріали міжвідом. наук.-практ. круглого столу (Київ, 24 листоп. 2022 р.) / [редкол.: В. В. Черней, С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2022. С. 23–27.

11. Про захист інтересів суб'єктів подання звітності та інших документів у період дії воєнного стану або стану війни: Закон України від 03 березня 2022 року № 2115-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2115-20#Text>.

12. Про внесення змін до деяких законів України про визначення порядку подання декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, в умовах воєнного стану : Закон України від 20 вересня 2023 року № 3384-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3384-20#Text>

13. Кримінологія. Академічний курс / кол. авт. ; за заг. ред. О. М. Литвинова. Київ : Кондор, 2018. 588 с.

14. Гвоздецький В. Д. Корупція як соціальне, психологічне і моральне явище. *Актуальні проблеми держави і права*. 2012. № 3. С. 139–145.